

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.151.2(477.83).09(092) «19»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/55-1-17>

Любомира АЙЗЕНБАРТ,

orcid.org/0000-0001-7699-2542

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри зарубіжної літератури та полоністики

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *liubomyra.ayzen@ukr.net*

СПЕЦИФІКА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В МАЛІЙ ПРОЗІ М. ЯЦКОВА

У статті проаналізовано два способи впливу простору на формування ідентичності у творчій спадщині М. Яцкова. З'ясовано, що для письменника визначальною щодо дій героїв, побудови сюжету та характеру проблематики є національна ідентичність. Аналізуючи тексти військової тематики письменника, нами простежено, що автор логічно поєднує в одне ціле концепт війни та австрійської імперії.

Цілкові інакше у творчості М. Яцкова «розбудовуються» стосунки між українською та єврейською ідентичностями. Зазначимо, що їх зіткнення у малій прозі письменника є дзеркальним відображенням українсько-австрійського протистояння ідентичностей.

Доведено, що описуючи стосунки представників різних національностей через трагічні моменти життя, М. Яцків постійно підкреслює пріоритет міжособистісних взаємин над усіма іншими – національними, соціальними, політичними тощо.

Також нами простежено, що сучасні дослідження культурного простору тісно пов'язані з аналізом ідентичності – національної, релігійної, культурної. Розкрито, що існує кілька основних маркерів культурної ідентичності певного простору в художній творчості, зокрема: 1) географічні характеристики; 2) традиції, звички, цінності, переконання, уявлення героя; 3) шляхи, через які соціальні й міжособистісні стосунки здійснюють формування особистості героя. Перелічені аспекти дають змогу детально з'ясувати, як автор конструює літературні світи й водночас яким чином географічний та культурний ландшафти відображають ідентичність.

Ідея Галичини як «краю на межі» вплинула на формування різних концептів галицького культурного пограниччя в національних літературах. Бачимо, що для М. Яцкова – «не своя» рідна земля, «загублена» поміж кордонами імперій, і водночас «край казкового дитинства». Звідси нами встановлено, що літературна репрезентація Галичини у творчому доробку автора пропонує погляд на неї ізсередини. Визначено, що найбільший вплив на формування ідентичності галицького краю у творчості митця мала саме національна ідентичність.

Ключові слова: зіставлення, національна ідентичність, проза, протиставлення, репрезентація.

Liubomyra AIZENBART,

orcid.org/0000-0001-7699-2542

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Literature and Polonistics

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *liubomyra.ayzen@ukr.net*

THE SPECIFICITY OF THE NATIONAL IDENTITY REPRESENTATION IN M. YATSKOV'S FLASH FICTION

The article shows two ways how space influences the identity formation in M. Yatskov's works of fiction. It is highlighted that the national identity is crucial for the characters' actions, the plot construction and the nature of the problem. The analysis of the writer's texts on military topics has revealed that the author logically combines the concept of war and the Austrian empire.

The relationships between Ukrainian and Jewish identities is 'constructed' in a completely different way in M. Yatskov's works. It should be mentioned that their conflict in the writer's flash fiction is a reflection of the Ukrainian and Austrian identity confrontation. This work has proved that by describing the relations of representatives of different nationalities through tragic life moments, M. Yatskov emphasizes the priority of interpersonal relations over national, social and political ones.

It is also revealed that modern studies of the cultural space are connected with the analysis of national, religious and cultural identities. The article shows that there are major markers of the cultural identity for space in artistic creativity:

1) *geographical characteristics*; 2) *traditions, habits, values, beliefs and character's ideas*; 3) *ways of building up a character's personality through social and interpersonal relationships. These aspects help to find out how a writer constructs imaginary worlds and at the same time how geographical and cultural landscapes reflect a character's identity.*

The idea of Galicia as 'a land on the border' influenced various concepts of the Galician cultural borderland in national literatures. In M. Yatskov's works we can see that Galicia was not his native land, but the one that was 'lost' between the empire borders', and at the same time it was 'the land of his sweet childhood'. Therefore, it is highlighted that the literary representation of Galicia in his literary works offers a view on it from inside. The article confirms the influence of the national identity on the formation of the Galician identity in writer's works.

Key words: *juxtaposition, national identity, prose, opposition, representation.*

Постановка проблеми. Вплив простору на культурну ідентичність у малій прозі М. Яцкова є двояким: з одного боку, він формував художню свідомість самого письменника, а з іншого, – визначав дії його героїв. Авторів не обов'язково називати місцевість або територію, робити її адміністративно впізнаваною; він передусім підкреслює національну ідентичність героя, і вже через визнання ним простору як «свого» окреслюється ідентичність географічна. Звідси – культурна ідентичність галицького простору в М. Яцкова безпосередньо пов'язана з національною ідентичністю його героїв.

Аналіз досліджень. На думку польської дослідниці О. Гнатюк, специфічне поєднання національної та культурної ідентичностей зумовлено тим, що вони обидві є частинами однієї ширшої ідентичності – колективної. Ця остання, за О. Гнатюк, ґрунтується на ідеї про присвоєння одиницею істотних елементів колективної культури, визнання їх власними, відтак – ідентифікацію з ними. Власне таким шляхом увиразнюється почуття належності певної особи до колективу; проте водночас вона конструює своє відчуття відмінності щодо інших національних спільнот (Гнатюк, 2003: 32). Діалогічність у відношенні між національною й культурною ідентичністю авторка визначає як один із важливих елементів у взаєминах окремих людей з іншими (Гнатюк, 2003: 32–33). Усвідомлення національної культури, як-от: мови, релігії, цілої низки ритуалів, традицій, усної та писемної спадщини, впливає на формування національної свідомості, яка, зі свого боку, забезпечує збереження культурної ідентичності.

Важливою також залишається й релігійна ідентичність на території, де водночас існує кілька релігій. Національна й культурна ідентичності тісно переплетені й чітко простежуються у художніх текстах різних галицьких письменників.

Національна й культурна ідентичності тісно переплетені й чітко простежуються у художніх текстах різних галицьких письменників. Останні не лише наділяють героїв власною ідентичністю, а й виявляють при цьому авторську рецепцію Іншого.

Як уже зазначалося, таке вираження відбувається двома домінуючими способами – зіставленням та протиставленням, які можуть водночас існувати у площині одного літературного тексту. На вибір стратегії відображення ідентичності того чи того культурного простору значною мірою впливає авторське уявлення про нього, часто сформоване під впливом загальних стереотипів і міфів.

На основі концепції В. Кочан щодо трьох способів розгляду явища культурного пограниччя, а саме:

1) контактів між двома і більше етнокультурними спільнотами, локалізованими у просторі;

2) просторово-географічного чинника, згідно з яким пограниччя постає тільки як територія, розташована поблизу кордону і далеко від центру;

3) сприйняття пограниччя як місця формування певного типу особи, ідентичності, прикордонного суспільства (Кочан, 2008: 10) проаналізуємо особливості літературної репрезентації культурної ідентичності Галичини в художніх текстах М. Яцкова.

Мета статті – проаналізувати специфіку репрезентації національної ідентичності в малій прозі М. Яцкова.

Виклад основного матеріалу. У творах М. Яцкова, попри українців, присутні також австрійці та євреї. Найвищі щаблі соціальної ієрархії займають представники австрійської національності, переважно цивільні та військові, найнижчі – євреї, люди, котрі живуть дещо відокремлено від загального соціуму. Австрійський елемент найчастіше з'являється в контексті Першої світової війни, натомість єврейський – у контексті мирного життя.

Зазвичай порівняння різних національностей у малій прозі М. Яцкова простежуємо у творах військової тематики (зокрема, «Душі кланяються», «Під обухом», «В казармі», «Христос в гарнізоні», «Дитяча забавка», «У милосердній богині з кам'яним серцем», «На діброві»). Автора хвилює доля українських хлопців в умовах війни та їхні стосунки з австрійською військовою старшиною.

Безумовно, головним джерелом драматизму цих оповідань стала війна загалом. Розкриття й виявлення психологізму міжнародних

стосунків якраз і дає читачеві змогу відчуті і зрозуміти глибину конфлікту, що для українця у тодішніх історичних умовах полягав у безглузді насильницької смерті молодих людей, до того ж не за свою землю (вона їм не належала), а заради інтересів чужинців. У творах на військову тему М. Яцків реалізує характерні прийоми динамічного діалогу й фольклорного нарративу. До речі, в цих оповіданнях сюжет як об'єднувальна рамка практично відсутній. На передній план автор поміщає окремі епізоди, сповнені психологізму та драматизму, підкреслених за допомогою художньої деталі.

Найвиразніше в малій прозі М. Яцкова описано стосунки між українцями та австрійцями. Проаналізуємо їх із двох позицій:

1) *зіставлення* (сприйняття українцями австрійської старшини); 2) *протиставлення* (відносини австрійської старшини й українців).

Символами австрійської ідентичності для М. Яцкова на конкретному рівні постають передовсім військова казарма та військовий госпіталь, тоді як на абстрактному рівні – сам «цісар». Письменник використовує стилістичний прийом синекдохи, коли одиничне стає маркером множини, частина «заступає» ціле. Для галицьких українців австрійський елемент часто означав образ цісаря як символ усієї Австро-Угорської імперії, системи людських взаємин на засадах жорсткої соціально-національної ієрархії. Людина на найнижчому соціальному щаблі була позбавлена власної національної ідентичності (наприклад, у новелі «Під обухом» полковник називає вояка «цісарською дитиною»).

Аналізуючи твори військової тематики М. Яцкова, помічаємо, як автор методично поєднує в одне ціле концепти війни та Австрійської імперії. Дорогою на фронт колишні українські селяни, а тепер денационалізовані новобранці австрійської армії, у задушливому вагоні поїзда змушені кричати на пошану цісаря «Віват!», «Хай живе!». Як зазначає автор, «...у цьому *«Хай живе!» чути пекло: прокльони, жаль, страх, рев тварини, що йде на заріз»* (Яцків, 1999: 99).

Описуючи трагізм війни, М. Яцків традиційно вдається до використання притаманного для фольклорного нарративу способу оповіді. Деякі тексти, опис окремих епізодів нагадують різноманітні фольклорні жанри: плач, голосіння, притчу, казку, легенду тощо. Наприклад, новелу «Душі кланяються» письменник розпочинає так: *«Не на весілля гуляти і не луг косити збирається парубоцтво. Весілля пройде без гомону – не буде кому танцю повести, ні співанок під лад затягнути. Луг опустіє, бо буйне парубоцтво йде цісарю*

служити. Там стане воно не з ясними косами, а з карабінами і шаблями» (Яцків, 1999: 97).

Характерний для казки епічний зачин, поданий через стилістичний прийом протиставлення метафор весілля і похорону, з використанням епітетів, властивих народній творчості, – «буйне парубоцтво», «ясні коси» тощо – перетворюють цей текст в архетипний для українців мотив голо-сіння. А вже у наступному абзаці автор прямо вводить мотиви народних жалібних пісень, що їх заводять матері за синами.

Подаючи художні образи війни крізь призму взаємовідносин українського вояка та австрійської старшини, М. Яцків неодноразово вдається до мовно-змістового контрасту (як, наприклад, у новелі «Дитяча забавка». Назва, яка б, здавалося, мала відсилати уяву читача до атмосфери дитинства, радості, сміху, безпосередності, насправді вживається на означення нищення, жорстокості, смерті. Адже в центрі оповідання – тренувальні військові маневри, під час яких від немилосердних знущань гинуть люди. Те, що для одних стає життєвою трагедією, для інших – лише привід розважитися).

Проаналізуємо й другий аспект українсько-австрійських стосунків – ставлення австрійського військового начальства до українців. Австрійську імперськість відображала концепція вищості однієї національності над іншими. Стилістичною ознакою австрійської ідентичності у прозі М. Яцкова є використання німецькомовної лексики, однак переважно тієї, що означає муштру, дух казарми і людського розпачу загалом. Більшість німецьких слів подано винятково у формі команд та наказів. Інша лексика німецького походження вживається М. Яцковим на означення реалій війни (як, наприклад, «вертери» (санітари), «фюрер» (головнокомандувач), «касарня» (приміщення, в якому живуть вояки), «гвер» (рушниця) тощо). Завдяки такому прийому австрійська присутність у просторі Галичини обмежується в М. Яцкова територією війни з її муштрою та насильством, коли галицькі хлопці перетворюються на «дерев'яних ляльок».

У свідомості представника австрійської влади українця потрактовано як іншого – за національністю та віросповіданням, такого, що його постійно потрібно приборкувати та «цивілізувати» як «нижчу расу»: *«Повели їх на залізницю і напхали у ті вагони, що везуть худобу, бо жовнір, псявіра, не вартий кращого»* (Яцків, 1999: 99). Українці постають під пером письменника певним збірним образом, у якому *«горді юнаки з Городенщини», «серафинецькі рослі хлопці», «парубоцтво*

з ланів Ніжнева», «крепкі парні з околиць Богородчан» загартовуються у «біді та нужді» на потребу «великої імперії».

Як бачимо, у прозі М. Яцкова Австро-Угорщина змальована системою із залізним порядком. Письменник, на відміну від Й. Рота, не ідеалізує цісарської Австрії. «[...] удома стільки праці, що десять рук замало, а ти їдь на зламану голову цісареві служити», – констатує герой оповідання «Душі кланяються» (Яцків, 1999: 99). Ключові слова «вдома» і «вмирати» яскраво протиставляють українські реалії та австрійську політику. Війна нищить людське в людині, повністю позбавляючи її національної та соціальної ідентичностей. «На війні одиниця виломлюється з карності і коли почує, що ярмо злетіло з неї, навіть її розкіш злости і мести. Я видів жовнірів, які в виїмкову орґії хвилю, зі самоволі, зі свідомою розкішшю пробивали один одного, видирали хоругви своїм товаришам. Не один користав з метушині і цілив крадки, а ніби не хотячи, в своїх провідників. Я видів такого, що з чортівського вибрику стріляв в хоругов власного полку. Серед виру гуртів видав я таких, що по леда рані падали на землю, і таких, що навмання схилилися до трупів і видирали їм перстені та годинники» (Яцків, 1999: 214).

Утрата людяності в умовах війни була спричинена багатьма факторами, однак провідним серед них поставало негуманне ставлення до самих вояків. Сцени військового життя у М. Яцкова писані з натури, із власних авторських спостережень як емоційний відгук на досвід особистісних переживань. Постійні приниження з боку австрійської старшини, подані в художньому тексті стилістичними прийомами контрасту, узагальнень, гіперболи, викликають у читача враження зіткнення двох окремих, протилежних світів – української та австрійської ідентичностей, відчуття протиставлення, нерозуміння та взаємозаперечення.

Цілком інакше в малій прозі М. Яцкова описані стосунки поміж українською й єврейською ідентичностями (зазвичай у мирний час довоєнної Галичини). У письменника ці два народи не воюють за територію, а спільно розділяють її, як і ставлення до себе з боку панівної австрійської нації. Дуже часто М. Яцків підкреслює за допомогою окремого епізоду, художньої деталі чи репліки нужденне та упосліджене становище євреїв у Галичині, навіть порівняно з українцями.

Практично не знаходимо окремих творів, присвячених взаємовідносинам українців та євреїв, однак багато епізодів відображають їх аспекти. Наприклад, коротка новела «Затроєна шпилька», побудована на кількох репліках та гострій кри-

тиці несправедливості тогочасного суспільства. Сюжет починається з того, як у приміщення заходить єврейська жінка з немовлям попросити милостині. Спершу описано обурення студента: «Тут немає жидів» (Яцків, 1999: 52). Проте несподівано він усвідомлює гіркоту своїх осудливих слів. У жебрачці разуче простежується схожість із його рідною сестрою. Хлопець захоплюється і ділиться з нею усім, що має. Жінка йде. Після довгих пошуків студент знову зустрічає її – наймичкою в чужім домі. Вона майже не змінилася, лише дитина осліпла. Студент із жахом згадує момент, коли, прийнявши милостиню, жінка швидко відійшла, щоб не разити його своїми злиднями: «Се був її такт» (Яцків, 1999: 52), – закінчує новелу М. Яцків. Останні слова автора мимоволі підносять бідну єврейку над зашкурублiстю, грубістю й бездушністю суспільства, яке втратило відчуття милосердя і співпереживання. Парадоксально, але у творчості письменника зіткнення української та єврейської ідентичностей є дзеркальним відображенням українсько-австрійського зіткнення ідентичностей, однак тепер українці займають зверхню позицію щодо євреїв.

У своєму творчому доробку М. Яцків не осуджує й не оцінює героїв. Для автора передовсім важливо передати емоційний аспект життя, який увиразнюється крізь призму людських взаємин. Окрім бідної жидівки, письменник зображає також інший тип євреїв – старих ортодоксів, які постійно повторюють про себе слова Талмуду, знущаються над хлопчиками-прислужниками і грабують при цьому «курку» та «яйця». Змальовуючи різні типи мешканців тодішньої Галичини, описуючи часто темні аспекти їхнього життя, письменник все ж таки прагне відшукати «людину в кожному», незалежно від його національності чи соціального стану. Такими постають у автора образи поштаря-австрійця Гробмана («Де правда?»), який допомагає відвідувачам у будь-якій потребі. Таким зображено німецького полковника Ойзена («Полк Ойзена»), котрий бачив у своїх підлеглих людей і спільно розділяв з ними їхню долю. Зворушує читача кохання євреїв Германа і Клари, що зазнало суворого випробування.

Висновки. Таким чином, для письменника головною ідентичністю особи, незалежно від того, в якому просторі вона перебуває, постає людяність, уміння уявити себе на місці іншого, мистецтво співчуття тощо. Описуючи стосунки різних національностей у трагічні моменти життя, М. Яцків постійно підкреслює пріоритет міжособистісних стосунків над усіма іншими – національними, соціальними, політичними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яцків М. Муза на чорному коні / упоряд. М. Ільницький. К. : Дніпро, 1999. 300 с.
2. Кочан В. Феномен пограниччя у соціокультурному вимірі : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Сімферополь, 2008. 24 с.
3. Hnatiuk O. Pożegnanie z imperium Ukraińskie dyskusje o tożsamości. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2003. 350 s.

REFERENCES

1. Iatskiv M. Muza na chornomu koni [Muse on a black horse] uporiad. M. Ilnytskyi. Kyiv Dnipro, 1999. 300 p. [in Ukrainian].
2. Kochan V. Fenomen pohranychchya u sotsiokul'turnomu vymiri [The phenomenon of borderland in the socio-cultural dimension] avtoref. dys. ... kand. filosof. nauk : spets. 09.00.03 «Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi». Simferopol', 2008. 24 s. . [in Ukrainian].
3. Hnatiuk O. Pożegnanie z imperium Ukraińskie dyskusje o tożsamości. [Farewell to the Empire Ukrainian discussions on identity] Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2003. 350 s. [in Polish].